

II. Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı

1877-1878 Türk-Rus Savaşı sonucu bir *Bulgaristan* devleti kurulur. Yeni devletin sınırları içerisinde kalan Türklere de *Bulgaristan Türkleri* denmeye başlar.

Yeni koşullar içerisinde Bulgaristan Türklerinin yaratbildikleri edebiyata bundan böyle *Bulgaristan Türkleri edebiyatı* denir. *Rumeli Türk edebiyatı* ifadesi sadece eski bir dönemi belirten bir tarihî ifade olarak kalır.

Bulgar devleri kurulalıdan beri Bulgarların Türklere yönelik esas politikalarında hiçbir değişiklik olmamıştır. Baskılar, zorunlu göçlerle Türklerin sayısını azaltmak, Bulgaristan'da de mografik manzarayı değiştirmek, Bulgarların başlıca amacı olmuştur. Türk azınlığına yönelik böyle bir siyasetin güdüldüğü bir ülkede elbette Türk edebiyatı da gelişemezdi, zirvelere ulaşamazdı. Ancak tüm frenlemelere rağmen Türk azınlığın edebiyatı varlığını sürdürebildi.

1. BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SÖZLÜ EDEBİYATI

Bulgaristan Türklerinin edebiyatı, Rumeli Türk edebiyatının bir devamı olarak iki yönde gelişmesini sürdürür. Bir yandan sözlü halk edebiyatı vardır, öte yandan da bir yazılı edebiyat vardır. Sözlü edebiyat, kendi özelliğinden dolayı Rumeli topraklarında yüzyıllar boyunca Rumeli Türklerinin yaratmış oldukları sözlü edebiyat geleneklerini Bulgaristan Türkleri sürdürebilmiş ve yeni koşullarda yaratılan eserlerle bu sözlü edebiyatı daha da zenginleştirebilmişlerdir. Bulgaristan Türkü yeni efsaneler ve yeni destanlar yaratarak gönlünü avutmuş, karanlık günlerinde kendine teselli bulmuştur.

Sunulan *Antoloji'de* verilen örneklerden de görülmüyor ki, halk edebiyatının *atasözü, bilmece, tekerleme, mani, türkü, destan, fıkra, efsane, masal* gibi türleri Bulgaristan Türk halk edebiyatında da esas türler olarak varlığını sürdürmüş ve yeni eserlerle zenginleşmiştir.

Bulgaristan Türklerinin sözlü edebiyatı bugüne kadar gerektiği bir biçimde tanıtılmamış, uz-

manlar tarafından da gereken değerlendirmeler yapılmamıştır. Bazı yabancı araştırmacılar bu konuya değinerek birkaç örnek göstermekle yetinmişlerdir. Bulgar araştırmacılar ise daha çok Türk Halk edebiyatının, kısmen de Bulgaristan Türkleri halk edebiyatının Bulgar halk edebiyatına etkisi konusu üzerinde durmuşlardır. Bu konuda çalışmaları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Geçen yüzyılın kırklarından başlayarak doksanlı yılların başlarına kadar çalışmalarını sürdürmüş Bulgar aydını, öğretmen, şair, gazeteci Petko R. Slaveykov, Türk atasözleri ve özlü sözleri, bunların birçoğunun Bulgarlar tarafından da kullanıldığını tespit ederek malzeme toplamaya başlamıştır. Slaveykov, Türk atasözleri ve özlü sözler Türkçe olarak Bulgarlar tarafından sık sık kullanıldığından başka, bazen Bulgarca konuştukları zaman da, anlamına göre ve Bulgarların yaşayış tarzına, Hıristiyan âdet ve geleneklerine uygun biçimlerini bularak bunların çevirisini yapmışlardır demektedir.²⁴

Bilimsel amaçla malzeme toplayan ilk Bulgar bilgini St. Mladenov'dur. Bilgin, Türk atasözlerini toplamış ve bunları 1914 yılında bir derlemede yayımlamıştır.²⁵ Macar Türkoloğu J. Nemeth, St. Mladenov'un derlemesini inceler ve malzemenin Türkçe bilen Bulgarlardan toplanmış olmasını eleştirir. Derlemedeki malzemenin nereden ve kimlerden toplandığına dair bilgi verilmiş olsa da, Türk ağızlarının özelliği açıkça görülmemektedir. Bilgiyi verenlerin konuşmalarında öteki Türk ağızlarının da özellikleri vardır.²⁶

Dilcilik açısından St.Mladenov'un derlemesindeki malzemenin yararlanmanın sakıncalı olduğunu bildiren J. Nemeth haklıdır. Ancak folklor açısından bu derlemenin büyük değeri vardır: Yüzyılımızın başlarında Bulgarlar tarafından kullanılmakta olan atasözleri, özlü sözler, bunların kaç varyantta kullanıldıkları, nasıl değişmelere uğradıkları hakkında geniş bilgi vermektedir.

Bulgar araştırmacı St. Çilingirov da Türk atasözleri ve özlü sözlerini toplayarak bunları Sofya Millî Etnografya Müzesinin bülteninde yayımlamıştır.²⁷

24. Slaveykov P.R., Bilgarski Pritçi (Bulgar Atasözleri), 2 çasti, 1856.

25. Mladenov St., Ein Beitrag zum türkischen Sprich-VVörterschatz, ZDMG, LXVIII, 1914.

26. Nemeth J., Zur einteüung zum türkischen Mundarten Bulgariens, Sofia, 1956.

27. Çilingirov St, Turski poslovi, porovorki i harakterni izrazi (Türk atasözleri ve Deyimler) - Bulletin du Musee National d'etnographie de la Sofia. II-eme annee (1922), 157-171; III-eme annee (1923), 59-65; XII-eme annee (1936), 153-156.

İstanbul Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuş, bir süre İstanbul'da tıp öğrenimini sürdürmüş, daha sonraları da Rusya'da hukuk bitirmiş Sofya Üniversitesi profesörlerinden St. Bobçev de Türk atasözleri ve özlü sözleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Türkçeyi ana dili gibi bilen bilgin "Bulgaristan'da Türk Atasözleri" başlıklı eserinde şöyle demektedir: "... Türkçe kelime, Türk deyim ve atasözleri, (Türk) dili(ni) az veya çok bilen ya da hiç bilmeyenler tarafından pek çok kullanılmıştır. Çünkü insanlar bunları daha etkili ve daha canlı bulmuşlardır."²⁸

B. Tsonev "Bulgar Dilinin Tarihi" başlıklı eserinde Türkçenin Bulgarca üzerindeki etkisinden bahsederken, bu etkinin sadece kelimelerden ibaret olmadığını, Bulgarcada birçok Türkçe deyim, atasözünün ve özlü sözlerin de kullanıldığını vurgulamakta ve bir hayli örnek vermektedir. Göstermiş olduğu örneklerden "Kendi düşen ağlamaz", "Artık mal göz çıkarmaz" gibi Türk atasözlerinin günümüzde Bulgarca, daha yaşlı kuşak tarafından ise Türkçe kullanıldıkları bir gerçektir.²⁹ 'irsyimç

Ünlü Bulgar folklorcusu M. Arnaudov da sözlü halk edebiyatının büyük bir bölümünü oluşturan ve hacim bakımından en kısa, en yaygın ve en sevilen eserlerin atasözleri olduğunu yazarak, bu sözlü edebiyat türünde özellikle Türk folklor etkisinin çok güçlü olduğunu bildirmektedir.³⁰

Türk folkloru sayesinde Bulgar folklorunda masal ve özellikle efsane türünün oluştuğu Bulgar bilginlerince itiraf edilmektedir. Türk etkisi Bulgarların şehir şarkılarına, musikisine³¹, oyunlarına kadar uzanmaktadır.

Türk folklorunun malı olmaktan başka, Balkan halklarının ve dünya folklorunun bir mirası durumuna gelmiş *Nasreddin Hoca* fıkraları da bilginlerce sık sık araştırma konusu olmuştur. Nasreddin Hoca ile Hitir Petir (Kurnaz Petre) folklorik simaları üzerinde V. Vılçev'in araştırması Bulgar historiografisinde orijinal bir monografidir. Araştırmacı, Bulgar folklorunda Nasreddin Hoca'nın son derece popülerliği, Bulgar halk edebiyatında benzer bir simanın ortaya çıkmasına neden ol-

muştur, diyor. Bu olayın, öteki Balkan halkları sözlü edebiyatında ve başka halkların folklorunda rastlanmayan bir olay olduğu vurgulanmaktadır.³²

Bulgar folklorunda varlığını sürdüren Nasreddin Hoca fıkraları ya değişmemiş olarak ya da değişik varyantlarda bilinmektedir. Birçok fıkranın 3-4 varyantı vardır. Antolojide verilen fıkralar Bulgar folklorunda halen var olan fıkralardır ve bazıları varyantlarıyla verilmiştir.

Nasreddin Hoca Hitir Petir olayıyla ilgili şunu önemle belirtmek gerekir: Bu olaya ve Hitir Petir simasına Bulgarlar sahip çıktığı kadar Makedonlular da sahip çıkmaktadır. Bu konuda Olivera Yaşar - Nasdeva gibi ünlü Makedonlu bilginlerin çok değerli araştırmaları vardır.³³ ***

Bulgaristan Türk aydınları kendi tarihleri hakkında bilgi toplama ve folklor ürünlerini toplama gibi çalışmaların yapılmasını Türk Öğretmenler Derneği'nin VI. Kongresinde gündeme getirmiş ve kabul edilen Talimatnamenin 25. maddesinde şöyle denmiştir: "Her öğretmen boş vakitlerinde, bahusus tatil günlerinde ilmî ve terbiyevî malûmatını artırmaya ve genişletmeye mecburdur, arzu olunur ki, öğretmenler topografya, coğrafya, tabaka (jeoloji) fenlerine de malûmat almaya, memleketin iktisadî ahvalini öğrenmeye, millî türküleri, masalları, âdetleri, hasılı yurdun umumî ahvalini zaptetmeye çalışsınlar."

Bu talimatnameye uyarak Servi'de (Sevlievo'da) öğretmenlik yapan İbrahim Hakkı'nın Servi tarihçesini yazarak Muallimler Mecmuasında tefrika ettiği bilinmektedir. Ancak bundan sonra bu uğurda çalışmalar yapıp yapılmadığı hakkında bilgi yoktur.³⁴

1944'ten sonra komünist rejim döneminde (1944-1990) Türk aydınlar sözlü halk edebiyatına, folkloruna ilgi göstermeye başlamıştır. 1950'lerde bir hayli malzeme toplanmış ve oldukça zengin bir arşiv oluşmuştur.

1952-1953 ders yılında Sofya Üniversitesinde Türk gençlerine ait Türkoloji Anabilim Dalı'nın açılmasıyla Türk folkloruna ilgi daha da artmıştır.

28. BobçevSt, tstoriko-filologičeski fakultet, kn. XXV, 4,1929.

29. Tsonev B., Istoriya na bılgarskiya ezik (Bulgar Dili Tarihi), tom 2. Sofiya, 1984.

30. Arnaudov M., Oçertsi po bılgarskiya folklor (Bulgar Folkloru Üzerine Denemeler), Tom I, Sofiya 1968; tom II., Sofiya, 1969.

31. Katsarova R., Balkanski varianri na dve turski pesni (İki Türk Şarkısının Balkan Varyan Üarı), Izvestiya na Instituta za muzikoznanie, tom 16, Souiya.

32. VılçevV., Hitir Petir i Nastradin Hoca (Kurnaz Petir ve Nasreddin Hoca), Safi ya 1975.

33. Jaşar-Nasteva O., Makedonya'da Nasreddin Hoca, Balkanlar'da Türk Kültürü Dergisi, yıl 2, Sayı 3, s 8 11

34. Keskiöglü., Bulgaristan'da Türkler. Tarih ve Kültür, Ankara, 1985.

Öğrencilere Türk folkloru dersleri vermeye başlayan Riza Mollov bu alanda hem kendini iyi bir uzman olarak yetiştirmiş, hem de öğrencilerinde de Türk folkloruna ilgi uyandırmış, sevgi aşılamıştır. Türk liselerinde, öğretmen okullarında ve enstitülerinde Türk dili ve edebiyatı dersleri vermeye başlayan genç uzmanlar, öğretmenler, Türkçe çıkan gazetelerde çalışan Türk aydınları Türk folklor malzemesi toplamakla çok hayırlı iş yapmışlardır. "Eylülcü Çocuk" gazetesi ise Türk folklor malzemesi toplayanlar arasında yarışmalar düzenleyerek öğrencilerin bu yönde çalışmalarını teşvik etmiştir. Böylece birkaç yıl içerisinde Sofya Üniversitesinde, Bulgar Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsünde, Eğitim Bakanlığına bağlı "Halk Eğitimi" Yayınlarının Türkçe Kitaplar Şubesinde, "Eylülcü Çocuk" gazetesinde zengin bir arşiv oluşmuştur. Çok geçmeden de Türk folkloru derlemeleri yayımlanmaya başlamıştır.^^ Türk estirat tiyatroları da folklor incileri toplamış, en güzel türkülerini Kadriye Lâtifova, Ulviye Ahmedova ve daha birçok ses sanatçısının yanı sıra sesleriyle bunları Türk azınlığı arasında yaymışlardır.

Bulgaristan Türk halk edebiyatı üzerinde ilk bilimsel çalışmalara da başlanmıştı. Riza Mollov yıllar boyunca çalışmış ve sonunda 570 sayfalık monografisini incelemeye sunmuştu. Ancak bu güzel eser, araştırmacının başına çok huzursuzluklar getirmiş ve eserin de yayımlanmasına imkân verilmemiştir. Hayriye Memova-Süleymanova'nın (Süleymanoğlu Yenisoy) Güney Bulgaristan Türk Folkloru ve Kriçim Türklerinin Folkloru (Araştırma ve Metinler) başlıklı iki eserinin ve Salih Baklacı'nın Türk-Bulgar Atasözleri Paralelleri başlıklı eserinin de akibeti böyle olmuştur. Bunu takip eden acı olaylardan biri de 11 Ağustos 1983 tarihinde Riza Molov, Hayriye Memova-Süleymanova, İbrahim Tatarlı ve Salih Baklacı'nın evleri basılarak kitaplıklarına el kondu. Hayriye Süleymanova'nın Bulgar güvenlik organlarınca evinden alınan folklor malzemeleri, eserleri (müseddeleri dahil) ve kitapları bir daha iade edilmemiştir. Riza Mollov'un da eserleri ve kitapları iade edilmemiştir. Böylece Bulgaristan Türk folk-

loru üzerine başlamış araştırmalar sadece birkaç kısa makalenin yayımlanmasıyla noktalanmış oldu.

1990'dan bu yana Bulgaristan'ın Türklerle yoğun bazı bölgelerinde folklor ekipleri kurularak eski geleneklerin yeniden hayata geçirilmesi için çaba harcanmaktadır. "Hakve Özgürlük" gazetesi sayfalarında zaman zaman bazı yazıların çıkmış olması ve özellikle çocuklara ait "Filiz" gazetesinde verilen bilmece, atasözleri, Ramazan manileri ve fıkralar çok sevindirici olmuştur. Öğrencilerin folklor eserleri toplamaları "Filiz" gazetesi tarafından teşvik edilmektedir.

1996 yılı, UNESCO tarafından *Nasreddin Hoca Yılı* olarak ilân edilmiştir. Bulgaristan Türk aydınları da Sofya'da Nasreddin Hoca konulu bir sempozyum düzenlediler. Bu sempozyum günleri Bulgaristan Türklerinin âdeta bir folklor kültürü bayramına dönüştü. Totaliter rejimin onyıllarca yasaklamış olduğu eski geleneklerimizi, aydınlarımız yeniden canlandırmaya kararlıydılar. Halen *Bulgaristan Türklerinin Folkloru* başlıklı bir proje üzerinde çalışmaların hazırlığı yapılmaktadır.

Nasreddin Hoca Sempozyumunda sunulan bildiriler ve sanat eserleri Sofya'da dört kitap halinde yayımlanmıştır.³⁶

Üç-dört yıl önce Kırcaali, Şumnu, Razgrad, Dobriç gibi şehirlerde *Türk Edebiyatı ve Kültürü Dernekleri* "kurulmuş ve bu yörelerdeki aydınlar kurdukları derneklerde faaliyet göstermektedirler. Çalışmaları kapsamına folklor da girmektedir. Ayrıca Şumnu Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı ile Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda, Filibe (Plovdiv) Üniversitesine bağlı Kırcaali Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, Bulgar Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrenim görmekte olan Türk gençleri de folklor malzemesi toplamaya teşvik edilmektedir. Bütün bu çalışmalar önceden hazırlanmış bir program üzere ve daha teşkilâtli bir surette yapılırsa, elde edilecek sonuçlar da daha sevindirici olacaktır.

Bulgaristan Türklerinin sözlü edebiyatının öteki Balkan ülkelerindeki Türklerin sözlü edebiyatıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi de araştırmacılar önünde duran önemli konulardan biridir. 11 k araştırmalar bunun çok ilginç bir konu olduğunu göstermektedir.

35. Türk Atalar Sözlüğü ve Özlü Sözlük. Derleyenler: Yusuf Kerimov, Beytullah Şişmanov, Sofya, 1955; Bulgaristan Türklerinin Halk Şiiri. Seçen ve Redakte eden: R. Mollov, Sofya, 1958.

Bilmece, Derleyen: Mefkure Mollova, Sofya, 1958; Rodop Manileri. Derleyenler: Hayriye Süleymanova, Emil Boev, Sofya, 1962. İkinci Genişletilmiş Baskı: 1965; Rodop Türk Halk Masalları. Derleyenler: Emil Boev, Hayriye Memova, Sofya 1963; Rodop Türküleri. Derleyenler: Emil Boev, Hayriye Süleymanova, Sofya, 1964.

36. UNESCO-1996 Uluslararası Nasreddin Hoca Yılı: Dokunmayın Hırsız, Hazırlayanlar: M. Tahsin, Y. Popov, İ. Çavuş, Sofya, 1997; Eski ve Çağdaş Nasreddin, Derleyen ve Bulgarcadan Çeviren: t. Yalimov, Sofya, 1997; Nasradin Hoca (Nasreddin Hoca), Sısraveteli: İ. Çavuş, Y. Popov, M. Tahsinov, Sofya, 1997. Dördüncü kitapçık da baskıdadır.

2. BULGARİSTAN TÜRKLERİ'NİN YAZILI EDEBİYATI

Bulgaristan Türklerinin yazılı edebiyatı 120 yıllık tarihi boyunca bir azınlık edebiyatı olarak Rumeli Türk Edebiyatı geleneklerini sürdürmeye çalışmış; ancak, ağır toplumsal koşullar yüzünden *sık sık durgunluk* hattâ *suskunluk* dönemi yaşamıştır.

Doksanüç Savaşı, sonra da Balkan Savaşının getirdiği büyük felâketler Bulgaristan Türkünün sözlü edebiyatında *ağıt, destan, efsane* şeklinde eserlerde dile getirilmiş de, yazılı edebiyatta bu konularda eserler yayımlamak kolay olmamıştır. Bir sanat eserinin yayımlanması ve okurlara ulaşabilmesi, Bulgar devletinin Türklere yönelik izlediği politikaya ve uyguladığı sansüre bağlı olmuştur.*

Bulgaristan Türklerinin yazılı edebiyatı bir bütün olarak araştırılmamış, birçok sorunun açıklığa kavuşturulmasına geç başlanmıştır. Bu alanda ilk yazılara Türkçe çıkan Yeni Işık ve Halk Gençliği gazetelerinin 1948 tarihli sayılarında rastlıyoruz. Süleyman Hafızov, *Edebiyatımız* (Yeni Işık, Sayı 16, 1948), *Sağlam Esaslara Dayanarak Tenkit Edelim* (Yeni Işık, Sayı 52, 1948); Osman Sungur, *Edebiyata Dair* (Halk Gençliği, Sayı 5, 1948), *Edebiyat* (Yeni Işık, Sayı 39, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 1948) başlıklı yazılarla Bulgaristan Türklerinin sanat eserlerini değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu yıllarda edebiyat ile ilgili yazılarda Hafız İslâm Ergin'in de imzası bulunmaktadır.

Bulgaristan Türkleri edebiyatının bilimsel esaslara dayanarak araştırılması Rıza Mollov'un adıyla bağlıdır. Araştırmacı *Edebiyat ve Onun Davası - Eskiden Edebiyatımız Var mıydı?* yazısını Yeni Işık gazetesinin 1948 tarihli 49. sayısında ya-

yımlamış ve 1949,1950 yıllarında da şu başlıklarla yazılar yazmaya devam etmiştir: *Tenkit ve Tenkit* (Yeni Işık Sayı 7, 8, 1949), *Bulgaristan Türkleri Edebiyatı Üzerinde Bir inceleme Denemesi* (Yeni Işık, Sayı 19, 1950), *Vatan Cephesi Devrinde Bulgaristan Türklerinin Beş Yıllık Edebiyatı* (Yeni Işık, Sayı 20, 21, 22, 23, 29,1950) vb. Bu araştırmalarında R. Mollov başlıca iki konuyu işlemiştir:

Bir - İkinci Dünya Savaşından önce Bulgaristan Türklerinin edebiyatının var olduğunu kanıtlayarak şöyle yazmıştır:

"9 Eylül (1944 yılı) öncesi edebiyatımız, ekseriya Türkiye edebiyatının tesiri altında kalmıştır. Fakat inkişafında vatanımızdaki muayyen devrelere ait siyasi, ideolojik ve kültürel değişikliklerden kendisini alamamıştır. Türkiye realitesinde olmayan gelişmiş kapitalizm cemiyetindeki içtimai münasebetleri ve tipik düşünceleri, yazarları sınıf görüşüne göre aksettirmiştir. 9 Eylül'den sonraki edebiyatımızda da aynı hali görmekteyiz. Yalnız şu farkla ki Bulgaristan Türklerinin edebiyatı, 9 Eylül'den evvel kapitalizm zıddiyetleri yüzünden sağlam inkişaf raylara oturtulmayarak, zikzaklar kaydederek tekâmül etmiştir. Fakat bu tarihten sonra onun için imkânlar büsbütün değişmiştir."

İki - Bulgaristan Türkleri şiirinin beş yıllık (1945-1950) bir dönemde nasıl gelişebildiği konusunu işlemiş ve ilginç düşünceler ortaya atmıştır.

R. Mollov'un edebiyata ilişkin yazıları *Edebi Makaleler (İlim ve Tenkit)* başlıklı kitabında (Sofya 1958) toplanarak yayımlanmıştır.

1950'lerde Yeni Işık, Halk Gençliği gazetelerinde Yeni Hayat Dergisinde Türk azınlığın edebiyatına ilişkin yazılar yazılmış, kimi sa-

(*) Yukarıda da belirtildiği üzere, Bulgar bilim adamları Türklerin sözlü edebiyatına ilgi göstererek araştırmalar yapmışlardır. Ancak bu azınlığın yazılı edebiyatı Bulgarlara araştırma konusu olmamıştır. Türk aydınlarının yazdıkları eserlerin birer sanat eseri düzeyinde olmadığı iddia edilmekte, özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra yazılan eserlerin komünist yöneticilerin siparişi üzere yazıldıkları vurgulanmaktadır. Bunu söyleyenler bir dereceye kadar haklıydılar. Ancak bu dönemin Bulgar sanatçıları da, bazı istisnalar dışında, komünist rejimin başarılarını "terennüm" ediyorlardı. Bu konuyla ilgili Ahmet Şerif Şerefli şöyle yazıyor:

"Totaliter rejimin ömrü 45 yıldı. 45 yaşında öldü. Bulgar yazarlar Birliğinin 3000 kayıtlı üyesi bulunuyordu. Kulukça makinesinin ürettiği civcivler gibiydi onlar. Kırmızı ışık yanınca uykuya yattılar, yeşil ışık yanınca uyaıldılar. Fabrikada üretilen mallar için bile roman yazma emri aldılar ve yazdılar, tütün kırımı, derin güz sürümü için şiirler yazdılar. Güdümçülük, şıarcılık Bulgaristan'a Sovyetler'den gelmişti. 300 milyon Sovyetler'de 300 bin yazar kayıtlıydı. Kızıl Sovyet faşizmi yetmiş yaşında öldü. Gerçi edebiyat ve sanat için yatırım yapıyordu. Ama pazarda sadece konfeksiyon bulunuyordu. Bu rejimler dünyaya edebiyatçı, sanatçı veremediler" (Balkanlar'da Türk Kültürü, Sayı 15. sf.: 37, Bursa, 1995)

Bulgar ve Sovyet "kardeşleri" örnek alan birçok Bulgaristan Türk yazar ve şairi de elbette geri kalmamak için çok çaba harcadı ve Komünist Partisinin isteği doğrultusunda sanatla ilgisi olmayan "eserler" yazarak ödüllendirildiler.

Partinin istekleri üzere eser yazmayan sanatçılar ise BELENE ölüm kampında, hapisanelerde ve sürgün edildikleri Bulgarların yoğun yaşadığı bölgelerde, duygularını gizlice şiire döker, karanlık günlerin aydınlığa kavuşmasını beklerlerdi, işte bu sanatçıların birçoğu şimdi Anavatan'da böyle eserlerini kitap halinde yayımlamakta, estetik değeri daha da yüksek eserler yazarak edebiyatımızı gerçek sanat eserleriyle zenginleştirmektedirler.

natçıların eserleri ideolojik ve estetik açıdan değerlendirilmiştir. Bu dönemde İbrahim Ta tarh da edebiyat üzerine araştırmalarıyla dikkati çeker. 1960'ta İ.Tatarh'nın *9 Eylül 1944'ten Sonra Bulgaristan Türklerinin Edebiyatı-Antologiya*³⁸ ve bunun daha genişletilmiş bir biçimi de *Bulgaristan Türkleri'nin Edebiyatı - Antoloji*³⁹ başlığıyla 1964'te "Halk Eğitimi" Yayinevinde iki kitabı yayımlanır. Antologiya'da Türk azınlık edebiyatının 1944'ten sonraki dönemi ele alınarak oldukça ayrıntılı bir önsözden sonra 28 sanatçının eserlerinden örnekler verilmiştir. 1964 yılında yayımlanan Antoloji'de de 1944-1964 yılları döneminde Bulgaristan Türkleri edebiyatının başlıca temsilcileri olarak 39 sanatçı hakkında kısa bilgiler ve eserlerinden örnekler verilmiştir.

İ. Tatarh'nın söz konusu iki antolojisinden sonra Bulgaristan'da yerli Türk sanatçıların bir hayli eseri yayımlanmıştır. 1960 yılında A. Şerifov'un *Müjde* eseriyle başlayan yayın faaliyeti, 1969'da yine A.Şerifov'un *Üçüncü Adım* kitabıyla Türkçe eser yayımlamaya son verilmiştir. 1964'ten sonra "Halk Eğitimi" Yayinevinde sanatçıların başlı başına 22 şiir kitabı ve 24 hikâye, büyük hikâye, roman ve gezi notları basılmıştır. 1964'ten sonra basılmış şiir ve hikâye derlemelerinin sayısı ise 8'dir. Beş yıl (1965-1969) içerisinde "Halk Eğitimi" Yayinevinde yayımlanan, Yeni Hayat dergisi ve Türkçe gazetelerde de çıkan sanat eserlerinden seçmeler yapılarak yeni antoloji ve derlemeler hazırlanabilirdi. Ancak totaliter rejimin Türklere yönelik ırkçı politikasının giderek korkunç boyutlara ulaşması yüzünden Bulgaristan'da böyle çalışmalar artık olanak dışıydı.

1987'de Nimetullah Hafız'ın *Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi*, 1944-1984 başlıklı iki ciltlik eseri İstanbul'da Kültür ve Turizm Bakanlığınca yayımlanmış ve aynı başlığı taşıyan üçüncü cilt de 1989'da basılmıştır.⁴⁰ İlk iki ciltte alfabe sırasıyla verilmiş sanatçıların sayısı 64'tür. Üçüncü cilt çocuk edebiyata olarak hazırlanmış ve burada yine alfabe sırasıyla 33 sanatçının eserleri verilmiştir. Bunlardan 29 sanatçıya ilk iki ciltte de yer verilmiş ve bu kişiler başka eserleriyle temsil edilmişlerdir. Büyük hacimli bu eserde bazı eserlerin tekrarlandığı dikkati çekmektedir. ni Daha sonra *Çevren* dergisinde yayımladığı *Bul-*

garistan'da Çağdaş Türk Halk Edebiyatı başlıklı ya zısında N.Hafız bazı sanatçıların özgeçmişi ve eserleri hakkında bilgiler vermiştir. 6

Arahk 1984'te başlatılan ve 1985'in ilk aylarında Türklerin adlarının zorla Bulgar adlarıyla değiştirildiği, ölüm kamplarını ve hapisanelerin Türklerle dolduğu, Bulgaristan'da Türk yoktur, denilen bir dönemde, N.Hafız, hazırladığı antolojisiyle Bulgaristan'da Türk varlığını ispat etti, bu çalışmasıyla o karanlık günlerde Bulgaristan Türklerine manevi destek oldu.

Bulgaristan Türklerine soykırımı uygulandığı aynı dönemde bir antoloji daha basıldı. Mehmet Çavuş *20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri* (Antoloji)⁴¹ eserini 1988'de İstanbul'da yayımladı. Bundan önce hazırlanmış antolojilerde 1944'ten sonraki dönem ele alınmış, Bulgaristan Türkleri edebiyatı *manzum* ve *mensur* eserlerle temsil edilmiştir. M.Çavuş, eserin başlığından da görüldüğü gibi, yüzyılımızın başlanndan bu yana Bulgaristan Türk şiirini konu seçerek, toplam 74 şairin eserlerinden örnekler veriyor. Bunlardan 46'sının özgeçmişi ve eserleri hakkında kısa bilgiler verirken, kalan 28 sanatçının sadece doğum yeri veya yaşadıkları bölgeyi belirtmekle yetinmiştir. Antolojinin *Araştırma* bölümünde XX. yüzyılla kalmayarak, XV. yüzyıllara kadar uzanıyor ve daha birçok sanatçı ve yeni eserlerle şimdiye kadar *bilinen* sanatçılar listesini bir hayli genişletiyor.

1996'da Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy'un da, "Bulgaristan Türkleri Şiiri" başlıklı bir yazısı yayımlandı.⁴² Yazıda 35 şairin özgeçmişi kronolojik sıraya göre verilmiş ve eserlerinden örnekler seçilmiştir. Başlık olarak toplam 158 şiirin bulunduğu bu yazıda Bulgaristan Türkleri edebiyatının en yeni dönemine de önem verilerek son yıllarda yazılmış eserlerden örnekler verilmiş, genç sanatçılar da eserleriyle temsil edilmiştir.

Balkan Türkleri edebiyatları alanında Edebiyat tarihçisi Mustafa İsen'in de ciddi çalışmaları vardır ve Bulgaristan Türkleri edebiyatı üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.⁴³

Türkiye'de çıkan göçmen dergilerinde de 1989'dan önce ve 1989 *Büyük Göç*'ünden bu yana Bulgaristan Türkleri edebiyatı hakkında yazılar veya sadece yeni şiir, hikâye vb. eserler basılmıştır.

38. İ.Tatarliev, Antologiya, Sofya, 1960.

39. İ.Tatarliev, Antoloji, Sofya, 1964.

40. N. Hafız, Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi, 1984, C. I-II, İstanbul, 1987, C. III, İstanbul,:

41. M.Çavuş, 20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri (Antoloji), İstanbul, 1988.

42. H.Süleymanoğlu Yenisoy, Bulgaristan Türkleri Şiiri, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı V, Mart 1996, sf: 449-578.

43. M.İsen, Ötelerden Bir Ses, Ankara, 1997.

Buraya kadar sıralanan bütün hayırlı çalışmalar Bulgaristan Türkleri edebiyat tarihinin ya zılması için önemli ön koşulları oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, araştırmalar şimdilik daha çok, sanatçıları ve eserlerini bularak gün ışığına çı karmak düzeyindedir. Bulgaristan devletinin ku ruluşundan İkinci Dünya Savaşının sonlarına kadar (1878-1944) süren 68 yıllık bir dönemde Bul garistan Türk aydınlarının yazmış oldukları eserler ders kitaplarından, dergi ve gazetelerden taranarak edebiyat tarihimizi yazacak araştırmacılara su nulmalıdır. Bu çalışmalar, Türkiye'de ve Bul garistan'daki aydınlarımız seferber edildiği tak dirde başanlı olabilir. Sofya'da Millî Kütüphanede söz konusu dönemde Türkçe basılmış ders ki tapları, Türkçe çıkmış dergi ve gazetelerin sa yılarını da bulmak ihtimali çok az, çünkü Millî Kü- tüphane'de *Turan* (1928-1934) gazetesinin çok az sayısı bulunabilmiştir.

Bulgaristan Türkleri Edebiyatında Esas Dönemler

Bulgaristan Türk edebiyatının gelişmesinde esas dönemleri belirlerken, bu ülkedeki toplum ha- yatında değişme ve gelişmelerle birlikte edebiyat sürecinin de kendi özel kurallarına göre nasıl ve hangi yönde geliştiğini göstermek önemlidir. Ancak başlangıcından bugüne kadar (1878-1997) yazılmış sanat eserleri hakkında araştırmaların ye- terince yapılmamış olduğundan dönemleri de daha genel bir biçimde göstermek zorundayız.

Bulgaristan Türkleri edebiyatında başlıca şu üç dönemden söz edilebilir:

1. Bulgaristan devletinin kuruluşundan 1944 yılına kadar (1878-1944) -M
2. 1944 yılından 1989 yılının sonuna kadar
3. 1990 yılından günümüze kadar.

BİRİNCİ DÖNEM EDEBİYATI

1878-1944 yılları arası dönem birçok askerî ve politik olaylarla doludur. Bu olayların çoğuna Os- manlı devletinin Rumeli kanadı sahne olmuştur. Doksanüç Savaşı, Doğu Rumeli'nin Bulgar Pren- siğine katılması (1885), Türkiye'de İkinci Meş- rutiyet'in ilânından yararlanarak Bulgaristan'ın da bağımsızlığını ilân etmesi, Balkan Savaşları (1912- 1913), Balkanlar'da yeni yeni devletlerin kurulması, kitle halinde göçler, hep Rumeli Türkünün aley-

hine olmuş hüznü tarihî gerçeklerdir. Bu ger- çeklere Birinci Dünya Savaşı, Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ku- ruluşu, İkinci Dünya Savaşı, Bulgaristan'ın sosyal- ekonomik alanda gelişmesi de eklenince genel tablo çizilmiş olur. Askerî olayların ve politik amaçların birçoğu azınlık durumuna düşürülmüş Rumeli Türkünü doğrudan etkilemiş ve bu azın- lığın kaderini belirlemiştir. Savaşlar sonucu Bulgar devletinin sınırları genişletildikçe Rumeli Tür- klerinin de büyük çoğunluğu Bulgaristan sınırları içerisinde kalmıştır. Bundan böyle izlenen po- litikada Bulgar yöneticiler millî çıkartan doğ- rultusunda her türlü yöntemi uygulayarak ül- kedeki Türklerin sayısını azaltmaya çalışmışlardır. Yöntemlerin uygulanmasında çeşitli dönemlerde Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler de önemli rol oynamıştır. Politik çıkarlar ise Türklerin sosyâl-ekonomik durumu ile sıkı sıkıya bağlı ol- muştur.

Böyle çizilen genel tablo Türk azınlığın kül- türel seviyesini de göstermiş oluyor. Bulgar ist- atistiklerine göre, 1910 yılında Türkler arasındaki okur-yazarların oranı erkeklerde % 9.10, ka- dınlarda ise % 3.10'dur.

Birinci dönem olarak adlandırdığımız bu dö- nemin genel tablosunun Bulgaristan Türkleri ede- biyatına da yansımaları doğaldır. Çünkü edebiyat bir ölçüde gerçeklerin aynasıdır. Ancak bu dönemin sanatçıları henüz araştırılmamış, eserleri de gün ışığına çıkmamıştır. Elde olan bilgilere dayanarak birinci dönem edebiyatını iki alt döneme ayırmak mümkündür. Birinci alt dönem 1878'lerden 1919 yı- lına kadar ve ikinci alt dönem de 1920'lerin ba- şından 1944'e kadar devam eder.

a) Birinci alt dönemde yazılan sanat eserleri, geçen yüzyılın sonlarından 1908 yılına kadar Bul garistan'da Türkçe çıkmış gazete sayfalarında bulunmaktadır. Bu konu, araştırılmasını bekleyen konulardan biridir.

Birinci alt dönemin başlıca temsilcileri olarak Âşık Hıfzı ve Hüseyin Raci Efendi gösterilmelidir. Sunulan antolojinin sanat eserleri bölümü de bu iki sanatçının eserlerinden örneklerle başlar. Her ikisi de Doksanüç Savaşını konu alan olayları ser- gilemektedir. Özellikle Hüseyin Raci Efendi'nin "Tarihçe-i Vak'a-i Zağra" başlıklı eseri ede- biyatımızda emsali olmayan bir şaheserdir. Bu- nunla ilgili *Tuna* dergisinden şu parçayı aktarmak uygun olur:

"Eserin değerlendirmesini yapan millî şairimiz Yahya Kemal 1921 yılında şunları yazmıştır: 'Tarihçe-i Vak'a-yı Zağra'yı Falih Rıfkı gibi Türk naşirlerine gösterdim. Onlar benden ziyâde hayran oldular. Bu kitap Türklerin vatan edebiyatında en samimi, yüksek bir şaheserdir" (Mehmet Çavuş, Tuna Dergisi, Sayı 1, Kasım 1336, sf: 52, istanbul).

Hüseyin Rad Efendi bu ölümsüz eserini Türkiye'ye göç ettikten sonra yazmıştır. Çünkü bu acı gerçeklerin Bulgaristan devleti sınırları içerisinde kaleme alınarak basılması olanak dışıydı. Balkan Savaşları da derin ıztırapların kaynağı olmuş ve birçok sanatçımızın yaratıcılığında ana konuyu oluşturmuştur. Ancak sanatçılarımız Türkiye'ye göç ettikten sonra bu tarihî gerçekleri kaleme alabilmişlerdir. Sanatçıların göç ettirilmesiyle Bulgaristan Türk halkı aydın zümreden yoksun edilmiş, edebiyatın gelişmesi de engellenmiştir.

b) İkinci alt dönem edebiyatı daha farklı koşullarda gelişmeye başlamıştır. Neully Barış Antlaşmasının (1919) azınlıkların korunması hakkında hükümleri, Bulgaristan'ın Türkiye ile dostluk ilişkileri kurulması arzusunun göstermesi, Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanması, Cumhuriyetin kuruluşu ve Atatürk reformları, Bulgaristan Türklerinin de kültür kalkınmasını olumlu yönde etkilemiştir.

İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde türlü konularda şiir, hikâye, röportaj gibi yazılara rastlanmaktadır. Halkı cehaletten kurtarmak, gençlikteki millî duyguyu ayakta tutmak ve pekiştirmek, işlenen ana konuları oluşturmaktadır. Muharrem Yumuk bir şiirinde şöyle diyor:

Halka maarif lâzım, maarif... Varsa
gerçekten bir büyük arif Gelsin de
bize eylesin ta'rif: Göstersin gerçek
İRFAN NEREDE?

^fM. Yumuk, Gerçek irfan Nerede?, Mehmet Çavuş, Antoloji, 1988, sf: 102)

Mehmet Behçet Perim Bulgaristan'ı dolaşarak, halkının cehalet içinde kıvrandığını görür ve üzüntüsünü şöyle anlatır:

Kenannda ölgün yatan Milletim
Uyanmağa muhtaç... Budur zahmetim.
Bunun için çarpar göze mihnetim
Dertlerim çok, sorma, ah Deli Kamçı!

En büyük bir köyde bir tek mektep yok
Mektepsiz köylerde dinden eser yok,
Sarıklı çok, lâkin dindar olan yok
Bilgisizlik yıkmış milleti, Kamçı...

(Mehmet Behçet Perim, Geçit Ver, Kamçı 1921, Balkanların Sesi, Sayı 2, 1983, s. 17)

Mehmet Fikri'de ise gençliğe bir çağrı var. Sanatçı, gençlerin cehaletten uzaklaşmalarını ve ilerlemenin, gelişmenin yolunda yürümelerini istemektedir:

Korkma yürü, ümidisin milletin
Her manii yıkar, ezer himmetin

Senin azmin yükseltecek milleti
Mahvedecek cehaleti, zilleti...

Uyan, uyan... Bu girdaptan uzaklaş!
İlerleyen milletlere koş, yaklaş!...

(Mehmet Fikri, Türk Gençliğine Bir Hitabe, "Türk Gençlerine Şiirler"den)

Turan gazetesi sayfalarında M. Oğuz imzasıyla yazılmış şiirlerde de tarihimizden alınan güç ile gençlerin uyanması; sevgi ve bilgi saçmaları çağrısı vardır:

Yıllardır şu çorak yurt,
Gür sesini bekledi.
Yıllardır Yüce bozkurt
"Uyan artık sen!" dedi.

Ne başlangıç, ne de
son, Sana engel
olmasın. Bu yeni
Ergenekon,
Çağıldasın, solmasın.

Bilgi, duygu, sevgi saç!
Yenilik yollarına...
Bu "yeni doğuş"u aç,
Öz gücünle yarına.

(M. Oğuz, Bize Izgi* Diyor Ki, Turan gazetesi, Sayı 2, 1932, sf: 2, Kırcaali)

Başka bir şiirinde de şöyle sesleniyor Türk gençine:

Korkma asla bir şeyden, biz ki alev nesliyiz
Dün de biz, bugün de biz, evet yarın gene biz:
Bağırdık - bağırıyoruz- gene bağıracağız!

Ufkumuzda yükselen bu kudretli yıldızla,
Tarihten aldığımız yaratıcı bir hızla, Bize
çağırın sese sevinçle varacağız.

(M.Oğuz, *Türk Gencine, Turan gazetesi, Sayı 9, s/.
4,1932, Kırcalı*)

M.Oğuz köylüye de seslenerek şöyle diyor:

Türk köylüsü! Bütün gün sen
Tabiatın kitabını,
İyice süz, oku, öğren.
İnci gibi ör yapımı!

Yavrularını iyi okut,
İyilikle büyüterek...
Yarın onlar olur yakut,
Sana artık rahat gerek

Türk köylüsü! Çalışırsan
Sabahın pek yüce olur.
Yeniliğe alışırısan, Sanma
asla gece olur!

Yeniliği TURAN sana
Gösterecek gece gündüz.
Hiç durmadan gel bu yana,
Bu yol işte böyle dümdüz...

(M.Oğuz, *Köylü Kardeş, Turan gazetesi, Sayı 7,
1932, s/. 3, Kırcalı*)

Turan gazetesi sayfalarında Ahmet Rafet, Ahmet Sadi, Ahmet Gültekin, M. Oğuz'un imzalarını taşıyan ilginç düz yazı eserleri, röportajlar vb. de vardır. M.Oğuz'dan Dil Kurultayı (Türkiye'de Harf İnkılabından sonra Dil inkılabının 1932'de başlatılması), Kitapları Sevelim; Ahmet Gültekin'den Mekteplerimiz Açılırken vb. yazılar Turancı gençliği dilimiz, tarihimiz, eğitimimiz ve medeniyetimiz hakkında bilgilendirmek, zamanın taleplerine göre bu gençliği yetiştirmek emelleriyle doludur.

Sanatçılardan bazılarının sosyal-politik sorunları da konu edilerek şiirler yazdığı görülüyor. Böyle şiirler *Ziya* gazetesinde basılmıştır. Gazete 1921-1923 yıllarında çıkarılmış ve Bulgar Komünist Partisinin Bulgaristan Türk halkına ait yayın organı olduğu bilinmektedir. Samim Rifat Deliormanlı, Kırcalı Ferhat, E. Rahvalı, Galip Felâketi gibi aydınlar bu gazetede şiirlerini yayımlamışlardır. Samim Rifat Deliormanlı sosyal adaletsizliğe isyan ederek bir şiirinde şöyle diyor:

İnliyen mazlumlar şimdi daha çok
Görüyoruz bunu günde yüz defa
Küçük derde bile şifa veren yok
Anlatıyor bunu hergünkü vak'a

Öyleyse hadi genç, yürü yolunda, Bil ki
seninle giden çok o savaşta, "Yaşasın hür
fikir" desin dilin de Selâm yerine her bir
arkadaşa.

(Samim Rifat Deliormanlı, "Yoldaşlarıma" -
3.11.1924; İbrahim Tutarlı, *Antolojiya, 1960, sf. 13*)

1931 yılında ayn eser halinde basılmış "Uslu ile Süslü" başlıklı bir manzum hikâye de buluyoruz. Filibe'de basılmış bu eserin yazarı belirtilmemişse de Muharrem Yumuk'un yazmış olduğu söylenmektedir.

Ders kitaplarında da millî ruhu okşayan şiirler, yazılar vardır.

1920'lerin başlarından başlayarak 1930'ların başlarına kadar süren Türkçe basın faaliyeti ve sanat eserlerinin yayımlanmasına Bulgar devleti tarafından önce kısıtlamalar getirilmiş, 1934 yılı askerî sevil hükümet darbesiyle de tamamen yasaklanmıştır. Edebiyatımızda imzasını bırakmış birçok aydınımız da Türkiye'ye göç etmek durumunda bırakılmışlardır. Sunulan antolojide *birinci dönem* edebiyatı temsilcileri olarak yer alan sanatçılardan ölümsüz "Tarihçe-i Vak'a-i Zağra" (Zağra Müftüsünün Hatıraları" başlıklı eserin yazarı Hüseyin Raci Efendi başta olmakla Muharrem Yumuk, İzzet Dinç, Mustafa Şerif Alyanak, Mehmet Behçet Perim, Lütfi Ercin, Oğuz Peltek gibi aydınlarımızın Türkiye'ye göç etme zorunluluğunda bırakılmakla Bulgaristan Türk edebiyatı büyük kayıplara uğratılmıştır.

İKİNCİ DÖNEM EDEBİYATI

Kızıl Ordunun Bulgaristan topraklarına girmesiyle 9 Eylül 1944'te komünistler iktidara gelir ve Sovyet modeli bir düzenin kurulmasına gidilir. Ülkede politik ve sosyal-ekonomik alanda gerçekleştirilen köklü değişiklikler kültüre, sanata ve edebiyata yansır. Yeni realite her sanatçıya konu olur. Türk azınlık edebiyatı da bu gerçeklerden uzak kalmaz. Yeni rejim ile ilgili ilk Türkçe güncel yazılar ve şiir denemeleri, Türkçe çıkmaya başlayan gazete sayfalarında belirir:

Yıldız, çekiç ve orak bayrağımız
Hak, adalet, müsavat dileğimiz
Ancak bu sayede kardeş olduk biz
Yaşasın vatansever milletimiz!

Emekçilerin yeni rejimi koruyacakları da şöyle ifade edilmektedir:

Dalgalan vatanın her köşesinde Bayrağım
Bütün halk müftahirdir seninle
Ölürüz, vermeyiz, seni ellere
Al bayrak, sardık seni ruhumuza.

Şiir şu dörtlülükle bitiyor:

Ülkemizin üstünde sayeban ol
Senin için kan, can veririz bol bol
Al sancak yaşı, var ol
Dünyalar durdukça sen payidar ol

(M.Sadi, Işık, Sayı 8, 18.09.1945; I.Tatarh, Antolojiya, 1960, sf.17)

Ülkenin özgür ve eşit haklara sahip vatandaşları için de şöyle denilmektedir:

Ayrılık, gayrılık kalktı aradan
Her hakta bir oldu Aliyle Yordan

(O.İbrahim, Işık, Sayı 7, 1945)

Komünist rejimin önderi Georgi Dimitrov'a hasredilen bir şiirde de şöyle deniliyor:

Kurtuluşun yıldızı sensin Bulgar burcunda Var
ol dünya durdukça, parla onun tacında. Ben
Bulgarca düşünüp Türkçe yazdım yazımı Lâyık
ise kabul et çok yerine azımı...

(A.Ayrantok, 1949, I.Tatarh, Antoloji, 1964, sf.8)

Ateizm konulu ilk şiirlerin birinde de şunu okuyoruz:

Var mı Allah? Ya nerede?
Var mı gören yerde gökle?
Varsa, ressam resim yapsın
Taşyalım cebimizde.

(MM.Con, I.Tatarh, Antoloji, s.15)

İkinci dönem edebiyatı işte böyle devlet desteği ve devlet kontrolünde, resmî ideolojinin propagandası niteliğinde gelişmeye başlamıştır.

Bu dönem edebiyatında da iki alt dönemden söz edilebilir. Birinci alt dönemin 1945'ten 1954'lere kadar sürdüğü, ikinci alt dönemin de 1955'ten 1990 yılının başına kadar devam ettiği söylenebilir.

Birinci alt dönem edebiyatında Tanzimat edebiyatının etkisi vardır. Sanatçılar ilk okul, rüştiye, Nüvvap ve lise mezunları öğretmenlerdir. İlk yazılan eserler şiir türünde olup şiiriyetten, estetik nitelikten yoksun eserlerdir. Yazılan ilk hikâyeler de oldukça cılızdır.

Birinci alt dönem edebiyatı temsilcilerinden Aliosman Ayrantok, Mehmet Müzekkâ Con, Osman Sungur, Hafız Tuna gibileri İkinci Dünya Savaşı öncesi edebiyatla Savaş sonrası ilk yıllarda yazılan edebiyat arasında bağlantıyı gerçekleştiren ve edebiyat geleneklerini sürdüren sanatçılar olurlar. Daha sonraları bunlara Selim Bilâlov, Sabri Demirov, Süleyman Hafızov vb. aydınlar da katılır. Amatörlük arka plana bırakılarak gerçek sanat eserlerinin yazılmasında gelişmeler başlar ve böylece 1950'lerin başlarında nazımda olduğu gibi, düz yazıda da başarılar görülür.

İkincil alt dönem edebiyatı daha farklı koşullarda gelişmeye başlar. Türklerin yaşamında da artık birçok yenilik raylara oturtulmuştur. Bu yıllarda Türk liselerinde, öğretmen okullarında ve enstitülerinde, Sofya Üniversitesinin Türkoloji Bölümünde Türk halk edebiyatı, Türk edebiyat tarihi müfredat programlarında esas dersleri oluşturmaktadır. En yeni Türk edebiyatı temsilcilerinin bazı eserleri "Halk Eğitimi" Yayınevinde yayınlanmaktadır. Dünya, Rus ve Bulgar klasiklerinin eserlerinden seçmeler yapılarak Türkçeye çevirileri yayınlanmaktadır. Türk öğretmen okul ve enstitüleri, Sofya Üniversitesi Türkoloji ve öteki Türkçe bölümleri, mezunlarını vermeye başlamıştır. Türkçe çıkan gazete ve dergilerin sayısı artmıştır. Türk tiyatrolarının faaliyetleri Türk köylüsü arasına da girmiştir. Türkçe radyo yayınları artırılmıştır. Bütün bu sayılanlar Bulgaristan Türklerinin genel kültür kalkınmasını sağlayan etkenlerdir.

Türk edebiyatı, Bulgaristan Türk sanatçılarına dil, üslûp ve ifade zenginliği açısından örnek olur. Konu ve ideolojik açıdan da Sovyet ve Bulgar edebiyatı oldukça etkili olur.

1950'lerde ve 1960'lı yıllarda yetişen sanatçılar Bulgaristan Türkleri edebiyatına yeni davranış, yeni haykırış, yeni içtenlik getirmişlerdir. 1950'lerin

başlarında edebiyatın ön saflarında bulunanlardan Selim Bilâlov, Riza Mollov, Kemal Bunarciev, Yusuf Kerimov, Enver İbrahimov, Salih Baklaciev, Süleyman Gavazov, Hasan Karahüseynov vb. birinci kuşak sanatçılar grubunu oluşturmaktadır. İkinci kuşak sanatçıların başında da Ahmet Şerifov, Sabri Tatov, Ahmet Tımişev, Niyazi Hüseyinov, Muharrem Tahsinov, Lütfi Demirov, Mehmet Bekirov, Sabahattin Bayramov, Halit Aliosmanov, Lâtif Aliev, İshak Raşidov, Mehmet Davudov, Mehmet Çavuşev, Nevzat Mehmedov, Ömer Osmanov, Recep Küpçüev, Ali Kadirov ve daha bir sıra yazar ve şair bulunmaktadır. İkinci kuşağın bir devamını oluşturan ve edebiyatımıza değerli eserler kazandıran sanatçılardan da Mustafa Mutkov, İsmail Çavuşev, Faik İsmailov, Halim Halilibrahimov, Süleyman Yusufov, Durhan Hasanov, Osman Azizov, Şaban Mahmudov, Şahin Mustafaov, Naci Ferhadov, Sabri İbrahimov, Ali Bayramov, İslâm Beytullov, Turhan Resiev, Ahmet Eminov, Aliş Saidov, Mustafa Çetev, Mehmet Sansarov, Ali Durmuşev ve adlarını sayamadığımız daha birçokları üçüncü kuşak sanatçılar grubunun başında bulunmaktadırlar.

ir. Söz konusu alt dönem edebiyatında kadın sanatçılarımızdan Mefkure Mollova, Nadiye Ahmedova, Lâmia Varnalı, Necmiye Mehmedova, Nebiye İbrahimova yaratıcılıklarını sürdürmüşlerdir.

İkinci ve üçüncü kuşak sanatçılarda yeni edebî yapılaşlar belirmiş ve özellikle şiirde sanat daha gelişmiştir. Ayrıca Recep Küpçüev şiirde duygusallığı güçlendirmiş, Mefkure Mollova şiire ince bir lirizm getirmiş, bazı şairlerimiz ise çağdaş şiirimize yiğitçe bir anlatış yöntemi sağlamıştır.

Böylece Bulgaristan'da Türk şiiri kişinin içten yaşantılarıyla dile gelerek kişisel bir özgürlük kazanmıştır. Bu edebiyatın bir özelliği daha vardır ki bu da folklor ve köylü bilinci üzere kurulan edebiyatla bağlantısını kesmemesidir. Hasan Karahiksevinov ve Lâtif Aliev Bektaşî ortamından gelerek köy ortamının toplu görünümünü canlı bir görüşle ölçerek geleneksel ve duygusal bir hava içinde canlandırmışlardır. Lütfi Demirov ise köylü şairi sıfatını kazanarak köylü pastoral anonim halk şiiri türünde yazmıştır. Bu eğilimi Niyazi Hüseyinov, Şaban Mahmudov, Süleyman Yusufov, Şahin Mustafaov, Faik İsmailov, Naci Ferhadov, Ahmet Eminov, İsmail Çavuşev gibi şairler de sürdürerek geleneksel folklordan, daha yaratıcı ve ki-

şisel bir biçimde yararlanarak Bulgaristan Türk edebiyatının gelişmesinde bir köylü şiir akımının daha belirgin çizgilerle gelişmesini sağlamışlardır. Böylelikle karma bir düşünce estetik nitelikleri kavrayarak köyden başlayan yeni edebiyat, yeni şiir özelliği alarak tekrar köye dönmüş, köyün sorunlarıyla bağlanmış ve yeni bir özellik kazanarak ortaya çıkmıştır (Daha ayrıntılı bilgi için bk.: N.Hafız, Bulgaristan'da Çağdaş Türk Halk Şiiri, Çevren, sf. 15-16).

Hikâye türünde değerli eserler veren Selim Bilâlov, Kemal Bunarciev, Ahmet Tımişev, Sabri Tatov, Hüsmen İsmailov, Muharrem Tahsinov, Halit Aliosmanov, Ali Kadirov, Halim Halilibrahimov ve daha birçok sanatçımızdır. Uzun hikâyede İshak Raşidov'un imzası bulunmaktadır.

Roman türünde ilk adımlar 1960'da atılmıştır. Sabri Tatov ilik romancımız olarak edebiyatımızda yer almakta, ikinci romancımız da Halit Aliosmanov'dur.

Uzun hikâye türünde eser yazan Sabri Tatov ve Ömer Osmanov olmuştur.

Mizah ve fıkra alanında da başarılı eserler yazılmıştır. Mehmet Bekirov, Ahmet Tımişev, Turhan Rasiev vb. bu tür eser yazan sanatçıların başında bulunmaktadır.

Sahne eserleri türünde de başarı sağlanmıştır ve en ağır basan bir perdelik piyeslerdir. Bu edebî türde ilginç eserler veren Yusuf Kerimov, Hasan Karahüseynov, Sabri Tatov ve daha birçok sanatçı olmuştur.

Çocuk edebiyatı da bu dönemde oldukça gelişmiş ve çocuklara ait bir hayli şiir ve düz yazı eserleri yazılmıştır. Çocuk edebiyatının gelişmesi Ahmet Şerifov ile başlar ve Nevzat Mehmedov, Nadiye Ahmedova, İshak Raşidov gibi birçok sanatçının eserleriyle zenginleşir.

Eleştiri türünde ilk adımlar 1948/50'de atılır ve 1950'lerde geliştirilerek 1960'lı yıllarında ilginç yazılar yazılır, Türkçe yayımlanan sanat eserleri değerlendirilir. Eleştiri alanında başarıyla çalışan Riza Mollov, İbrahim Tatarlı, İshak Raşidov, Mehmet Çavuşev ve İbrahim Beyrullov gibi araştırmacılar olmuştur.

Bulgaristan Türk azınlık edebiyatım tarihi boyunca en çok sanatçı yetiştiği ve en çok Türkçe eserin yayımlandığı dönem 1950 ve 1960'lı yıllar olmuştur. Söz konusu yıllarda Bulgaristan Türk edebiyatı oldukça yüksek bir düzeye ula-

şabilmiştir. Ancak bundan sonra eser yazmak şöyle dursun, Türkçe konuşmak dahi yasaklanmış, Türk adlarının Bulgar adlarıyla değiştirilmesiyle Bulgaristan Türkleri soy kırımına uğratılmış ve bu korkunç dönem 1989 yılı sonuna kadar devam etmiştir.

ÜÇÜNCÜ DÖNEM EDEBİYATI

1989 yılı, *Büyük Göç* yılı olarak tarihimize geçmiştir. Aslında 1989 yılı *Büyük Göç*'ün başlangıcı olmuştur. Çünkü göç günümüzde de devam etmektedir. Resmî olmayan kaynaklardan alınan bilgilere göre, söz konusu tarihten bugüne kadar Bulgaristan'ı terkeden Türklerin sayısı 600 bini aşmış bulunmaktadır. Yirmi bin Türk aydınının Bulgaristan dışında bulunduğu söylenmektedir. Bulgaristan Türklerinin aydın zümresi oldukça azalmıştır. Bulgaristan'da yaratıcılığını sürdüren ve büyük saygıya değer bu aydınlarımızın, kültür ve edebiyat geleneklerimizi ayakta tutmak ve hattâ geliştirmekte kararlı oldukları bir gerçektir. 1990'dan bu yana demokratikleşme yolunda adımlar atmakta olan Bulgaristan'da edebiyatımız, estetik değeri yüksek yeni yeni eserlerle zenginleşmektedir.

Üçüncü dönem edebiyatı temsilcileri Kemal Bunarciev, Yusuf Kerimov, Ahmet Tımışev, Mustafa Kahveciev, Muharrem Tahsinov, Halit Ali-osmanov, Mustafa Mutkov, İsmail Çavuşev, Faik İsmailov, Mülâzım Çavuşev, Ali Pirov, Ali Bayramov, Osman Azizov, Naci Ferhadov, Turhan Rasiev, Sabri İbrahimov, Ali Durmuşev, Aliş Saidov, Mehmet Sansarov, Mustafa Çetev, İsmail Yakubov, Saffet Eren, Servet Tatarov, Kadir Osmanov ve daha birçok sanatçımızdır. Bu dönem sanatçıları grubuna Türkiye'ye göç etmek zorunda bırakılmış sanatçılar da katılınca yazar ve şairlerimizin listesi oldukça uzun ve sevindirici oluyor. Bunlar arasında kadın sanatçılar da vardır. Mukaddes Akmanova, Nefize Habibova, Aysel İsmailova vb. şiir ve düz yazı eserleriyle en yeni edebiyatımızın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Şiirde başarılı şairlerimizden Mustafa Mutkov, Osman Azizov, İsmail Çavuşev, Faik İsmailov, Sabri İbrahimov, Ali Bayramov, Aliş Saidov, Saffet Eren ve daha birçokları; hikâyede Muharrem Tahsunov, Kemal Bunarciev, Ahmet Tımışev, Yusuf Kerimov, Mustafa Kahveciev vb; mizah

hikâyelerinde Yusuf Kerimov, Mukaddes Akmanova, Turhan Rasiev vb. üçüncü dönem edebiyatının ön saflarında yer almaktadır. Çocuk edebiyatında da çocuklara ait güzel şiirler ve düz yazılarıyla yukarıda adı geçen sanatçılarımızdan çoğu başarılı olmuşlardır.

Üçüncü dönem edebiyatı, konu bakımından ikinci dönem edebiyatından ayrılmaktadır. Önceki dönemdeki angajelik ve güdffmlülük artık yoktur. O zamanlar *tabu* olan ya da başka açıdan ele alınan din, dil, özgürlük vb. konular bugün sanatçıların işledikleri esas konulardır.

Kısaca özetleyecek olursak, şunu belirtmeliyiz:

Bulgaristan Türkleri edebiyatı ağır koşullarda gelişebilmiş, zaman zaman durgunluk ve hattâ suskunluk dönemleri olmuşsa da varlığını yine sürdürebilmiştir.

Bulgaristan Türk şiirinde aruz vezni kullanılmakla birlikte, daha çok, hece vezni ve serbest nazım tarzları tercih edilmiştir.

Edebiyat türlerine gelince: Birçok halkm edebiyatında olduğu gibi, Bulgaristan Türkleri edebiyatında da *şiir* türü çok gelişmiştir. 120 yıllık edebiyatımızın büyük bir bölümünü *şiir* oluşturur ve bu hususta oldukça başarı sağlanmıştır. *Hikâye*, ikinci sırada bulunur. Hikâye türü yavaş ve zor gelişmiştir. Estetik değeri olan hikâyelere ellilerin sonlarında rastlanır. *Roman* türüne 1960'lı yıllarda başlanarak birkaç eser yayımlanmıştır. *Mizah*, halk edebiyatından gıdalanarak günümüzde de gelişmesini sürdürmektedir. *Sahne eserleri* de genellikle bir perdelik piyeslerdir. *Eleştiri* alanında da başarı sağlanmıştır.

Birçok sanatçı hem nazım, hem düz yazıda ustalığını denemiş, çocuklar için de güzel eserler yazmışlardır.

Eserlerin diline gelince: Bazı eserlerde Rumeli şivesi özellikleri bulunsa da, genel itibarıyla bunlar Türk yazı dilinde yazılmış eserlerdir. Bulgaristan Türk sanatçıları için güzel Türkçemizle eser yazmak daima bir şeref, bir görev meselesi olmuştur.

Balığın suyuna göre büyüdüğünü söyler hal-kımız. Bulgaristan Türkleri edebiyatı da bu ülkedeki imkânlarla göre gelişebilmiştir. Sanat alanında olgunluk çağına giren Bulgaristan Türk aydınları, Bulgar makamlarınca devamlı rahatsız edilerek susturulmaya çalışılmıştır. Ayakta kalabilenler Türkiye'ye göçe zorlanmış, birçokları yaratıcılığını Anavatanda sürdürmüştür. Bul-

garistan'da kalanlar da ağır koşullarda yaratıcılığını sürdürmüş, tüm engellere karşın Türk edebiyatının geleneklerini devam ettirerek, eserlerinde Türk azınlığın yaşam tarzını, düşünce ve görüşlerini sergilemiş ve *en önemlisi*, Türkçe yazarak, dillerini Bulgarcanın etkisinden korumaya çalışmışlardır.⁴⁴***

Günümüzde de Bulgaristan Türkleri ve özellikle aydınlar, Türk dilinde konuşmak ve yazmakta özen göstermektedirler. Son yıllarda Türkiye ile sıkı ilişkiler, kitap, dergi ve gazete alış veriş, Türkiye televizyonları programlarının Bulgaristan'ın her bucağında izlenmesi, Türkiye'de türlü branşlarda kurslara katılmak, 1000 dolayında Türk Müslüman gencin lise düzeyli okullarda, enstitü ve üniversitelerde Türkiye devletinin sağladığı burslarla öğrenim görmesi, Bulgaristan Türklerinin dil kültürünü artırmalarında önemli faktörlerdir. Serbest seçmeli de olsa, bazı ilk ve ortaokullarda Türk çocuklarının Türkçe ders görmeleri, Sofya İslâm Enstitüsü ve imam-hatip okullarında haftada dört saat Türkçe okutulması, Türkçe gazeteler de Bulgaristan Türklerinin kültürel gelişmesinde rol oynayan etkenler almaktadır.

Bulgaristan'da kitap, derleme, antoloji hazırlayıp yayımlamak hâlâ yok gibidir. M.Tahsinov, M.Çetev, N.Ferhadov, A.Bayramov, Sabir tbrahimov, Durhan Aliev, A.Tahirova, Mustafa Ke-loğlan gibi sanatçılar eserlerinden bazılarını birer derlemede yayımlamışlardır. Şumnu Üniversitesi Türkoloji Bölümü Öğretim Görevlisi Haşim Akif ise "Bir Damla Su" başlığını verdiği derlemesi ile Türk Dil ve Kültür Derneklerinin Edebiyat Dizisi'nin ilk kitabını yayımlamış oldu. 1996'da düzenlenen *Nasreddin Hoca Sempozyumu* münasebetiyle yazılan eserler, okunan bildiriler de küçük kitaplar halinde yayımlanmıştır.

Türkiye'ye göç etmiş ve özellikle 1989 *Büyük Göç*'ünde zorunlu göçe tabi tutulmuş sanatçıların birçoğu kendi eserlerini kitap halinde yayımlamaktadırlar. *

Görülüyor ki, Bulgaristan Türk azınlığı 120 yıldır düştü, kalktı, ancak asla diz çökmedi. Cehalete karşı savaştı, öz benliğini koruyabildi, edebiyatını da kültürünü de bu ülkede yaratılan tüm engellemelere rağmen geliştirmeye çalıştı.

Sonuç yerine Ö.L. Barkan'ın 1937 yılında yazmış olduğu şu satırları aktarmak istiyoruz:

"Balkan memleketlerine ait Türk şiiri, Türk romanı, Türk içtimaiyat ve etnografya ilimleri de, Türk tarihi kadar millî vicdanda derin akisler bırakmaya namzet mevzularını henüz bulmamış ve şaheserlerini yaratmamışbr. Tuna boylarından kopup gelen muhacir kabilelerinin asırlardan beri alınlarının teri ve ellerinin emeğiyle şenlendirdikleri ana-baba yurtlarını bırakıp kaçmaya mecbur edilen Türk köylülerinin felâket destanı, dünyanın hiçbir yerinde oynanmamış olan bu müt hiş facianın azametiyle mütenasip bir şekilde bes telenmemiştir...

Fakat şayan-ı hayrettir ki bu ehemmiyet ve vüsatta bir işin neşriyat ve matbuat hayatımıza aksetmiş bir humma ve hazırlığını görmek mümkün değildir."

Yazısının sonunda da, "... büyük kahramanlık devrinin tabutunu merhale merhale omuzlarında taşıyarak gelen göçmen kabileleri için, eğer bestekâr olsaydım, bir göç marşı bestelerdim; içinde o kadar derin ve büyük bir ızdırıp kaynaşırdı ki, ölüm marşları bunun yanında bahar neşideleri gibi kalırdı. Demiştiir.

Ünlü bilginimiz haklıydı, çünkü gerçekten Rumeli Türkünün ve özellikle Bulgaristan Türkünün felâket destanı henüz yazılmamış ve bir göç marşı da bestelenmemiştir.

Ancak zamanlar artık öylesine değişti ki, Bulgaristan Türkünün sadece felâket destanı değil, kahramanlık destanları da yazılacak, sadece göç marşı değil, kahramanlık marşları da bes telenenecektir. Son yıllarda Türk dünyasınınmüj/amş *Dönemine* girmesi, Türkiye'nin de yakın ilgisi Bulgaristan Türkleri hakkında şimdiye kadar yazılmamış ya da yazılması mümkün olmamış eserlerin yazılacağını müjdelemektedir.

44. H. Memova-Süleymanova, Bolgarsko-turski, ezikovi vrazki (Bulgar-Türk Dil ilişkileri), Sofiyski universitet, Fakultet po zapadni filologu, 1969.

45. Ö.L. Barkan, Mart 1937.